

УДК 340.0

А. М. ШУЛЬГА,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри фундаментальних юридичних дисциплін
навчально-наукового інституту права та масових комунікацій
Харківського національного університету внутрішніх справ

ЮРИДИЧНО ЗНАЧУЩА ПОВЕДІНКА: «НЕГАТИВНА» І «ПОЗИТИВНА» ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Наголошено, що у контексті визначення поняття правопорушення як обов'язкова його ознака має називатись саме юридична відповідальність, а не негативні наслідки, звернуто увагу на те, що категорія «позитивна відповідальність» загалом поступово втрачає своє значення.

«Правомірна поведінка» і «правопорушення» – це основні, класичні види юридично значущої поведінки. У плані правових наслідків (позитивних, негативних) правомірна поведінка і правопорушення, як відомо, є протилежними юридичними явищами. Правовим наслідком скоєння правопорушення є відповідний негативний наслідок, а саме: юридична відповідальність. Проте, необхідно зазначити, що в загальнотеоретичній правничій літературі науковці не завжди згадують про настання «юридичної відповідальності», коли вказують на істотні ознаки правопорушення. У зв'язку з цим дана стаття спрямована насамперед на висвітлення об'єктивної необхідності присутності у контексті визначення поняття правопорушення вказівки на його закономірний логічний взаємозв'язок із юридичною відповідальністю, а також на підкреслення того, що відносно «традиційна» категорія «позитивна відповідальність» у сучасній загальнотеоретичній юриспруденції поступово втрачає свою актуальність і цінність, позиціонується як певною мірою

штучна категорія (дійсна «юридична відповідальність» – це власне «негативна відповідальність»).

Поняттям, яке використовується при формулюванні визначення правопорушення і термінологічно замінює собою поняття «юридична відповідальність» і стосовно нього є більш широким поняттям, є поняття «негативні наслідки». Приміром, науковці зазначають: «Правопорушення... тягне за собою юридично визначені негативні наслідки для правопорушника» [1, с. 353]. Правильність такого формулювання не викликає сумнівів, але, на нашу думку, при визначенні поняття правопорушення його істотні особливості як одного із можливих видів протиправної поведінки припускають необхідність наголошувати, конкретизовано вказувати, що саме юридична відповідальність є прямим логічним наслідком скоєння правопорушення, оскільки просто безглуздо законом визнавати діяння правопорушенням, одночасно не встановивши юридичну відповідальність за його здійснення (така «ло-

гіка речей» має статус самоочевидної істини, юридичної аксіоми). Тому не випадково, приміром, у навчальній літературі, зазвичай, про правопорушення пишуть саме як про діяння, скоєння якого тягне за собою юридичну відповідальність. Наприклад, О. Ф. Скакун зазначає, що правопорушення є діянням «...за яке передбачена юридична відповідальність за чинним законодавством» [2, с. 598].

На нашу думку, відповідні «негативні наслідки» (приміром, застосування передбачених нормами кримінального права примусових заходів медичного характеру до неосудної людини) можуть бути логічним наслідком учинення не «правопорушення», а *«об'єктивно протиправного діяння»* (курсив наш – А. Ш.) [3, с. 456], котре, як і правопорушення, є видом протиправної поведінки, але не має усіх обов'язкових ознак «складу правопорушення» і тому унеможливує притягнення суб'єкта скоєння *«об'єктивно протиправного діяння»* до юридичної відповідальності. У зв'язку із цим загалом термін «негативні наслідки» може використовуватись при визначенні власне поняття «протиправна поведінка», коли юридичну відповідальність розуміють як вид негативних наслідків, притаманний саме правопорушенню – одному із видів протиправної поведінки.

У зв'язку з існуванням у загальнотеоретичній юриспруденції концепції *«негативної»* і *«позитивної»* юридичної відповідальності, у контексті характеристики ознак такого юридичного явища як правопорушення мова може йти виключно про «негативну відповідальність» («ретроспективну відповідальність»).

Юридична відповідальність, як відомо, є обов'язком [4, с. 190] правопорушника зазнати певних втрат як заходів державного примусу, що застосовується за скоєне ним правопорушення. Юридична відповідальність відображає певний стан (негативний), у якому перебуває правопорушник за скоєне діяння-правопорушення (правопорушник зазнає застосування до нього заходів державного примусу, передбачених санкцією порушеної норми права). Правопорушення і юридична відповідальність співвідносяться як причина і наслідок: юридична відповідальність не існує до правопорушення, тобто вона має ретроспективний характер (це відповідальність не за майбутнє, а за минуле діяння).

З огляду на загальну теорію правовідносин юридична відповідальність як певний обов'язок має місце, реалізується в межах відповідного правового відношення, яке термінологіч-

но в навчальній і науковій літературі може визначатись, приміром, як правоохоронні відносини, охоронні правовідносини, правовідносини відповідальності: а) скоєне діяння-правопорушення має статус юридичного факту, який є підставою виникнення такого правовідношення; б) суб'єкти таких правовідносин: держава (в особі відповідних державних органів, їх посадових осіб) і правопорушник (на нього покладається обов'язок зазнати певних втрат за скоєне правопорушення); в) юридичний зміст таких правовідносин – певні взаємні юридичні права та обов'язки його суб'єктів (приміром, у правопорушника є право на захист адвокатом).

Юридична відповідальність є тим обов'язком правопорушника, якого не було у нього до правопорушення. У зв'язку із цим юридичну відповідальність необхідно відрізнити від так званих *заходів захисту* [5, с. 308; 6, с. 163]. Заходи захисту (наприклад примусове стягнення з батька аліментів на утримання дитини) припускають примусове виконання невиконаного обов'язку, спрямовані на відновлення порушеного права (порушеного невиконанням відповідного обов'язку). Юридична відповідальність як обов'язок (додатковий, «новий») припускає, що правопорушник зазнає певних втрат: а) особистого характеру (наприклад позбавлення волі); б) майнового (матеріального) характеру (наприклад конфіскація майна); в) організаційного характеру (наприклад звільнення із посади). Відповідні втрати є змістом санкцій, передбачених законом (приміром, кримінальним законом) або договором (приміром, трудовим контрактом, укладеним відповідно до вимог законодавства). Фактичне позбавлення правопорушника тих чи інших благ (матеріальних, нематеріальних), що йому належать, є реалізацією юридичної відповідальності як відповідного обов'язку, тобто юридична відповідальність для правопорушника – це примусове покладення на нього і виконання ним обов'язку понесення певних втрат (законодавство передбачає низку випадків звільнення від юридичної відповідальності: прикладом може бути звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, передбачене ст. 45 Кримінального кодексу України).

Юридична відповідальність є одним із видів державного примусу, який застосовується у зв'язку із скоєнням правопорушення (державний примус може застосовуватись і не у зв'язку із правопорушенням – реквизиція, націоналізація тощо). Інші види державного примусу, що застосовуються у зв'язку зі скоєнням право-

порушення – це передбачені законодавством заходи припинення, примусові заходи виховного характеру, примусові заходи медичного характеру тощо, тобто, окрім юридичної відповідальності, загалом існують й інші види «негативних наслідків» протиправної поведінки.

У зв'язку з існуванням у юридичній науці концепцій «негативної» і «позитивної» юридичної відповідальності необхідно зазначити, що на сьогодні остання поступово набуває ознак однієї із тих «ідеологічно заангажованих», штучних категорій, створених за часів радянської юриспруденції, про які в сучасній навчальній літературі, згадують, як правило, в силу певної інерції мислення, а не внаслідок об'єктивної наявності в даній категорії певної суто прикладної цінності.

«Позитивна» відповідальність (або проспективна відповідальність) – це відповідальність «за майбутні дії» [5, с. 308], яка припускає (формально) існування у суб'єкта права відповідного морального обов'язку (морально-юридичного обов'язку), передбаченого нормативно-правовим документом, де, приміром, зазначено, що суб'єкт відповідає за стан справ у сфері своєї службової діяльності. Позитивна відповідальність характеризується (суб'єктивно) наявністю свідомого позитивного ставлення, приміром, державного службовця до своїх юридичних обов'язків. Даного роду відповідальність виявляється (об'єктивно) в активній правомірній поведінці стосовно правильного, належного виконання суб'єктом своїх обов'язків. Позитивна відповідальність – це відповідальність у широкому її розумінні (фактично це не стільки юридична, скільки моральна, морально-політична, громадянська відповідальність).

На відміну від позитивної відповідальності, «негативна» відповідальність (або *ретроспективна відповідальність*) припускає відповідальність за дії, вже вчинені (відповідальність «за минуле діяння»). Саме негативна відповідальність являє собою відповідальність у спеціально-юридичному, вузькому, суто прикладному її розумінні («класичному»). Негативна відповідальність – це реакція держави на факт правопорушення (на скоєне правопорушення), котра припускає «за логікою речей» примусове

настання для суб'єкта правопорушення такого негативного наслідку, як необхідність зазнати певних втрат (особистого, майнового, організаційного характеру).

Ідея правової позитивної відповідальності («під нею розуміється не відповідальність особи, що скоїла правопорушення, а, навпаки, правомірна поведінка особи, що не скоїла правопорушення» [7, с. 595],) з'явилась і знайшла розповсюдження в радянській загальнотеоретичній юриспруденції у 60-ті роки XX ст. Пізніше і навіть у період розпаду СРСР юристами-вченими наголошувалось, що саме позитивна відповідальність як результат самовиховання і самоконтролю дає можливість поведінку людини «ставити під контроль» таких внутрішніх її якостей, як честь, гідність, гордість, совість [8, с. 33]. Проте на сьогодні ідея правової позитивної відповідальності у зв'язку із загальним процесом переоцінки цінностей у пострадянських країнах закономірно отримала статус одного із актуальних предметів критики (з огляду на методологічні проблеми дослідження відповідальності). Науковці однозначно вказують, що дана ідея поки що не вийшла за межі вузького кола фахівців-теоретиків (не вийшла за межі їх доктринальної правосвідомості), практично вона виглядає як умовляння одних правознавців іншими правознавцями ставитися до заборон, обов'язків і правопорядку з повагою. Соціологічні дослідження також свідчать, що й «у буденній правосвідомості дана ідея усе ще не знайшла розуміння», поширення [7, с. 594–602] (думати інакше – ідеалізація правосвідомості широких верств населення, «прикрашання», «лакування» дійсності).

Узагальнюючи зазначене, необхідно зробити **висновок**, що у контексті визначення поняття правопорушення як обов'язкова його ознака має називатись саме юридична відповідальність, а не негативні наслідки (є ознакою протиправної поведінки, видом якої є правопорушення), окрім того, ревізія «понятійного надбання» радянської юриспруденції припускає можливість критичного висвітлення категорії «позитивна відповідальність» як такої (є достатньо штучною, на відміну від категорії «негативна відповідальність», тобто власне «юридична відповідальність»).

Список використаної літератури

1. Загальна теорія держави і права : [підруч. для студ. юрид. спец. вищих навч. закл.] / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін. ; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Х. : Право, 2002. – 432 с.
2. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підручник / О. Ф. Скакун. – Вид. 2-ге, перероб. і допов. – Х. : Еспада, 2009. – 752 с.

3. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун. – К. : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2009. – 520 с.
4. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. / П. М. Рабінович. – Л. : Край, 2008. – 224 с.
5. Проблемы теории государства и права : учебник / под ред. С. С. Алексеева. – М. : Юрид. лит., 1987. – 448 с.
6. Малько А. В. Теория государства и права в вопросах и ответах / А. В. Малько. – М. : Юристъ, 1997. – 197 с.
7. Общая теория государства и права. Академический курс : в 2 т. Т. 2. Теория права / под ред. М. Н. Марченко. – М. : Зерцало, 1998. – 656 с.
8. Оксамытний В. В. Правомерное поведение личности (теоретические и методологические проблемы) : автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / Оксамытний Виталий Васильевич. – К., 1990. – 42 с.

Надійшла до редколегії 22.12.2011

ШУЛЬГА А. М. ЮРИДИЧЕСКИ ЗНАЧИМОЕ ПОВЕДЕНИЕ: «НЕГАТИВНАЯ» И «ПОЗИТИВНАЯ» ОТВЕТСТВЕННОСТЬ

Подчеркнуто, что в контексте определения понятия правонарушения в качестве его обязательного признака должна называться именно юридическая ответственность, а не негативные последствия, обращено внимание, что категория «позитивная ответственность» в целом постепенно теряет свое значение.

SHULGA A. LEGALLY SIGNIFICANT BEHAVIOUR: «NEGATIVE» AND «POSITIVE» RESPONSIBILITY

It is underlined, that in a context of definition of concept of an offence as its obligatory sign legal responsibility, instead of negative consequences should be called, it is mentioned that the category «positive responsibility» as a whole gradually loses its value.